

► Hanna Dymel-Trzebiatowska
Uniwersytet Gdański
<https://orcid.org/0000-0002-7753-5463>

► Krzysztof Rybak
Uniwersytet Warszawski
<https://orcid.org/0000-0001-8018-2622>

WSTĘP. O POTRZEBIE METODOLOGII BADAŃ KSIĄŻKI OBRAZKOWEJ W POLSCE

Słowa kluczowe: książka obrazkowa, ikonotekst, Zespół Interdyscyplinarnych Badań Książki Obrazkowej, metodologia

Introduction.

On the Need for Picturebook Research Methodology in Poland

Keywords: picturebook, iconotext, Interdisciplinary Research Group on Picturebooks, methodology

Choć początków słowno-obrazowych sposobów opowiadania historii i przekazywania wiedzy o świecie doszukiwać się można już w średniowiecznych rękopisach, to na dobre ikonotekstowe przekazy rozpowszechniły się dzięki technice druku, a za pierwszą książkę obrazkową dla dzieci uznaje się *Orbis sensualium pictus* Jana Amosa Komeńskiego z 1658 roku. Dopiero jednak w XX wieku nastąpił dynamiczny i wielokierunkowy rozwój książki obrazkowej, który pod koniec drugiego tysiąclecia sprowokował także wzmożone zainteresowanie środowiska akademickiego, co zaowocowało opracowaniami naukowymi.

W Polsce badania nad ikonotekstem – czyli „właściwym tekstem książki obrazkowej” opierającym się na interakcji pomiędzy obrazem i tekstem (Hallberg 2017: 52) – prowadzone są intensywnie zwłaszcza od połowy pierwszej dekady XXI wieku, gdy po przejściowym okresie transformacji ustrojowej działalność rozpoczęły „wydawnictwa lilipucie” (Biernacka-Licznar, Jamróz-Stolarska i Paprocka 2018), specjalizujące się w książce obrazkowej. Do konsolidacji środowiska skupionego na badaniu ikonotekstu przyczyniło się powołanie w 2015 roku międzyuczelnianego Zespołu Interdyscyplinarnych Badań Książki Obraz-

kowej (ZIBKO) afiliowanego przy Uniwersytecie Gdańskim, zrzeszającego osoby z różnych ośrodków akademickich w Polsce, w tym – poza Uniwersytetem Gdańskim – z Akademii Nauk Stosowanych w Elblągu, Akademii Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu, Uniwersytetu SWPS i Uniwersytetu Warszawskiego, a także działające w Stowarzyszeniu Tłumaczy Literatury. Grupę charakteryzuje prawdziwie transdyscyplinarne podejście, które jest nieodzownym warunkiem przybliżenia się do wielowymiarowej natury ikonotekstu i generowanych przez niego znaczeń. Wyrazem wspólnych działań na rzecz rozwoju rodzimych badań nad ikonotekstem jest seria konferencji naukowych „Ikonoteksty”, a także publikacje: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie* (2017), dwa tomy *Książki obrazkowej. Leksykonu* (t. 1 – 2018, t. 2 – 2020) oraz *Synergia słów i obrazów. Badania ikonotekstu w Polsce* (2021). W toczących się w obrębie ZIBKO dyskusjach pojawiały się jednak głosy wskazujące na odczuwalny brak w obiegu naukowym zintegrowanego opracowania perspektyw metodologicznych i ich praktycznego zastosowania w badaniu książki obrazkowej.

Stworzona wspólnym wysiłkiem *Metodologia badań książki obrazkowej. Teoria i praktyka* to wypełnienie tej luki, stanowi bowiem wyraz połączonych sił osób zrzeszonych w ZIBKO i sympatyzujących z zespołem, które w swych pracach sięgały po interesujące metody badawcze. W ten sposób powstał rodzaj przewodnika prezentującego różnorodne podejścia i perspektywy badawcze, opisywane w przejrzysty sposób zarówno w obszarze teorii, jak i praktyki. *Metodologia badań książki obrazkowej* powstała bowiem jako rodzaj podręcznika akademickiego kierowanego do osób na każdym szczeblu ścieżki naukowej, zarówno studiujących, jak i prowadzących badania oraz zajęcia dydaktyczne.

Niniejsza antologia wychodzi naprzeciw potrzebie podpowiedzi metodologicznych i stanowi przegląd wybranych metod analizy ikonotekstu. Nie rości sobie ambicji holistycznego i wyczerpującego opracowania, ponieważ nie jest możliwe jego stworzenie, a osoby sięgające po przygotowaną przez nas antologię mogą na jej podstawie wypracować własne podejście metodologiczne, np. tworząc hybrydy kilku metod, o ile wymaga tego badany materiał. Co więcej, metodologie stosowane w badaniach humanistycznych nieustannie czerpią z osiągnięć i trendów w świecie nauk ścisłych, implementując narzędzia cyfrowe (humanistyka cyfrowa), modele sztucznej inteligencji (AI) czy dokonania neuronauki, oferując tym samym nowe, nieraz rewolucyjne rozwiązania ważkich problemów.

Zawarte w *Metodologii badań książki obrazkowej* rozdziały opisują kilkanaście perspektyw, w syntetycznych opracowaniach prezentujące połączenie teorii i praktyki. Osoby tworzące poszczególne rozdziały reprezentują różne dyscypliny

nauki (np. literaturoznawstwo, językoznawstwo, pedagogikę, nauki o sztuce oraz o kulturze i religii) i tym samym stosują w swojej pracy różne metodologie, które przybliżają w przystępnej formie. Pokazują, jak można zastosować je w praktyce, oferując analizy wybranych książek obrazkowych, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Zgodnie ze swoimi kompetencjami i doświadczeniem osoby przygotowujące każdy z rozdziałów wybrały najlepszą perspektywę teoretyczno-metodologiczną do zademonstrowania analizy, której wytyczono określony cel. Metodologia jest jednak narzędziem i dlatego wnioski zawarte na końcu każdego rozdziału nie dotyczą jej samej, ale ustosunkowują się do postawionej tezy bądź zadanych pytań badawczych na temat analizowanej książki obrazkowej lub ich korpusu.

Metodologia badań książki obrazkowej to propozycja dla wszystkich zainteresowanych potencjałem multimodalnych form komunikacji związanych z takimi kierunkami studiów i obszarami nauk, jak: pedagogika, bibliologia, historia sztuki czy wszelkie filologie. Osobom zaangażowanym w powstanie książki przyświecało trafienie do szerokiej publiczności, ich celem było bowiem zdjęcie odium z metodologii badawczej powszechnie odbieranej jako coś trudnego i niezrozumiałego, a tym samym pokazanie instrumentarium naukowego jako potrzebnego, praktycznego i ważnego. Książka obrazkowa to przestrzeń, w której dokonuje się pierwsze spotkanie z literaturą i sztuką, a jednocześnie wyjątkowy przedmiot, który uczy rozumienia kodów werbalnych i wizualnych, akwizycji języka i empatii. Książka obrazkowa to także medium, które doskonale nadaje się do rozwijania relacji z ludźmi, a mechanizm jej funkcjonowania unaoczniają analizy, które oferuje *Metodologia badań książki obrazkowej*.

Tom otwierają trzy rozdziały Hanny Dymel-Trzebiatowskiej, odwołujące się do skandynawskich utworów i prezentujące podstawowe metody badań narracyjnych książek obrazkowych, które stanowią bazę wielu innych podejść analitycznych. Pierwszy z nich omawia narratologiczne narzędzia analizy ikonotekstu i skupia się na perspektywie nieantropocentrycznej w szwedzkiej książce *Jag hatar kaniner och blommor och barn* Pera Nilssona i Lisen Adbåge. Kolejny tekst oferuje syntetyczne omówienie założeń analizy multimodalnej, służącej badaczce do wyzyskania potencjału lektury terapeutycznej norweskiej książki *Zły Pan* Gro Dahle i Sveina Nyhusa. Następnie Dymel-Trzebiatowska opisuje obraz zabawy w *Dołku* szwedzkiej autorki i ilustratorki Emmy Adbåge, prezentując założenia analizy kognitywnej skupionej na takich zagadnieniach, jak teoria umysłu i empatia oraz ich reprezentacji w obrębie warstw werbalnej i wizualnej.

Kolejne trzy podejścia proponują krytyczne czytanie ikonotekstowych reprezentacji zjawisk znanych z rzeczywistego świata. Anna Klimont przeprowadza

normokrytyczną analizę książki obrazkowej, badając neutralność płciową ukazaną w *Kivi & Monsterhund* Jespera Lundqvista i Bettiny Johansson, pierwszej szwedzkiej książce obrazkowej, w której wykorzystany został neutralny płciowo zaimek osobowy *hen*. Tożsamość i inność to także kwestie, które podejmuje w swoim rozdziale Małgorzata Cackowska. Oferując postkolonialne odczytanie *Tam, gdzie żyją dzikie stwory* Maurice’a Sendaka, badaczka wprowadza założenia krytycznej analizy treści, pozwalającej na rozpoznanie zawartych w ikonotekście ideologii oraz dekonstrukcję pozycji samej osoby badającej. Związaną z normą i innością relację władzy rysuje także Aleksandra Wierucka w rozdziale poświęconym omówieniu perspektywy antropologicznej. Sięgając po książkę *The Vanishing Rainforest* Richarda Platta i Ruperta van Wyka, badaczka prowadzi analizę wizerunku rdzennych mieszkańców Amazonii, w której w odniesieniu do rzeczywistości pozatekstowej i pozycji autorów tekstu i ilustracji wskazuje na możliwe przeinaczenia oraz stereotypy powielane na kartach książki obrazkowej.

Odejście od książek narracyjnych proponuje Krzysztof Rybak, opisując metody badania informacyjnych książek obrazkowych. Odwołując się do procesu selekcji, organizacji i interpretacji faktów, a także koncepcji faktofikcji, przeprowadza analizę prezentacji wiedzy w *Daj gryza* Aleksandry Mizielińskiej, Daniela Mizielińskiego i Natalii Baranowskiej.

Wyjątkowe na tle innych paradygmatów badawczych są zaprezentowane przez Kingę Ciał i Victorię Kamasę metody ilościowe wykorzystane do badania korpusu werbalnego i werbalno-wizualnego. Analizując kilkadziesiąt fińskich książek obrazkowych, badaczki proponują kwantytatywne rozpoznania dotyczące obrazu matki i rodziny z wykorzystaniem korpusowej analizy kolokacji, arkusza obserwacji oraz analizy kolustracji.

Kolejne dwa rozdziały dają przykład translatologicznych badań w obrębie ikonotekstu. Dymel-Trzebiatowska skupia się na wieloadresowości związanej z dwoma przekładami książki obrazkowej *Niebezpieczna podróż* Tove Jansson na język polski, wskazując na wyzyskane i zatracone sensy w tłumaczeniach Teresy Chłapowskiej oraz Ewy Kozyry-Pawlak. Perspektywę tłumacza przyjmuje Paweł Łapiński, który w analizie wybranych książek obrazkowych tłumaczonych między językami francuskim i polskim skupia się na procesie decyzyjnym wpływającym na ostateczny kształt ikonotekstu w języku docelowym.

Magdalena Howorus-Czajka kieruje uwagę na elementy kompozycji obrazu, aplikując klasyczną w historii sztuki perspektywę ikonologiczną do badań nad książką obrazkową. W trakcie analizy *Pamiętnika Blumki* Iwony Chmielewskiej badaczka ujawnia dosłowne i symboliczne, nieraz ukryte sensy wyłaniające się z ikonotekstowej opowieści o wychowankach Janusza Korczaka.

Tom zamyka rozdział Jerzego Szyłaka, w którym książka obrazkowa jest zaprezentowana przez pryzmat badań nad komiksem. Tekst stanowi rodzaj odpowiedzi na wcześniejsze rozważania, ponieważ autor proponuje syntetyczne opracowanie szerokiego kręgu zagadnień, odwołując się do licznych tytułów komiksowych i wskazując na ich związki z medium książki obrazkowej. Tym samym tom kończy się nie tyle domknięciem, ile otwarciem na szerszą dyskusję wokół swoistości książki obrazkowej i stosowanych w jej badaniu metodologii.

Zgodnie z przyświecającymi nam założeniami uczyniliśmy z *Metodologii badań książki obrazkowej* rodzaj przewodnika dla początkujących i zaawansowanych osób pracujących z książką obrazkową, której wieloaspektowe badanie pozwala nie tylko wydobyć nierzadko ukryte sensy, lecz także spojrzeć na nowo na ikonotekst jako zespojenie słowa i obrazu. Mamy nadzieję, że przygotowana przez nas publikacja będzie stanowić punkt wyjścia do dalszych poszukiwań, dociekań i propozycji metodologicznych, które doprowadzą do poszerzenia polskiego pola badań nad ikonotekstem.

*

Jesteśmy wdzięczni recenzentkom niniejszej publikacji – dr hab. Joannie Dybiec-Gajer, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, i dr hab. Natalii Paprockiej, prof. Uniwersytetu Wrocławskiego – za wnikliwą lekturę książki, cenne wskazówki i komentarze.

BIBLIOGRAFIA

- Biernacka-Licznar K., Jamróz-Stolarska E. i Paprocka N. 2018. *Lilipucia rewolucja. Awangardowe wydawnictwa dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 2000–2015. Produkcja wydawnicza. Bibliografia*, Wydawnictwo SBP, Warszawa.
- Cackowska M., Dymel-Trzebiatowska H. i Szyłak J., red. 2017. *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, Instytut Kultury Popularnej, Poznań.
- Cackowska M., Dymel-Trzebiatowska H. i Szyłak J., red. 2018. *Książka obrazkowa. Leksykon*, t. 1, Instytut Kultury Popularnej, Poznań.
- Cackowska M., Dymel-Trzebiatowska H. i Szyłak J., red. 2020. *Książka obrazkowa. Leksykon*, t. 2, Instytut Kultury Popularnej, Poznań.
- Dymel-Trzebiatowska H., Szyłak J. i Cackowska M., red. 2021. *Synergia słów i obrazów. Badania ikonotekstu w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Hallberg K. 2017. *Literaturoznawstwo a badania nad książką obrazkową*, tłum. H. Dymel-Trzebiatowska, w: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska i J. Szyłak, Instytut Kultury Popularnej, Poznań, s. 49–56.